

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 50, 2024, 1-28
DOI: 10.36891/anatolia.1505085

Araştırma Makalesi
Research Article

ORTA/GEÇ PPNB AKARÇAY TEPE'DE DEĞİŞEN MEKÂN KULLANIMI VE HANEHALKI ORGANİZASYONU

Güneş DURU¹

1Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Güneş Duru (Doç. Dr.), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 34380 İstanbul / TÜRKİYE

E-Posta: gunes.duru@msgsu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1870-0120

ROR ID: <https://ror.org/04e9czp26>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

25.06.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date:

10.10.2024

Yayın Tarihi/Published Date:

20.12.2024

Atıf/Cite as: Duru, G. 2024.

"Orta/Geç PPNB Akarçay Tepe'de Değişen Mekân Kullanımı ve Hanehalkı Organizasyonu"

Anadolu Anatolia 50: 1-28

DOI: 10.36891/anatolia.1505085

Anahtar Kelimeler: Orta/Geç PPNB, Neolitik Mimarlık, Hanehalkı Özerkliği

Öz: Fırat'ın doğu kıyısındaki Neolitik bir yerleşme olan Akarçay Tepe, Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) dönemi boyunca meydana gelen sosyo-ekonomik ve teknolojik değişimlere dair önemli bilgiler sunmaktadır. Yerleşme, basit çözümlenmiş bina tiplerinden, daha karmaşık "Hücre Planlı Binalar"a kadar önemli bir mimari gelişimi ve buna bağlı olarak gelişen sosyal organizasyon ve hanehalkı özerkliğini yansıtmaktadır. Uzak bölgelerden temin edilen obsidiyen aletler de dahil olmak üzere farklı maddi kültür öğeleri, bina tipleri bölgesel ve bölgeler arası iletişim ağlarını ve kültürel etkileşimleri göstermektedir. Topluluk eşitlikçi bir anlayıştan, hane ekonomilerine geçişi, bir anlamda sosyo-ekonomik karmaşıklığın yavaş yavaş belirmeye başladığı bir süreci yansıtır, ancak bu durum hiyerarşik bir toplumun gelişimine yol açmamıştır. Akarçay Tepe'nin iyi korunmuş mimari kalıntıları ve mekân kullanımına ilişkin verileri, Orta Fırat bölgesinde erken tarım topluluklarının dinamik süreçlerinin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Özellikle de bölgede yeniden yoğunlaşan araştırmalar düşünüldüğünde.

CHANGING SPACE USAGE AND HOUSEHOLD ORGANIZATION IN MIDDLE/LATE PPNB AKARÇAY TEPE

Keywords: *Middle/Late PPNB, Neolithic Architecture, Household Autonomy*

Abstract: Akarçay Tepe, the Neolithic settlement on the eastern bank of the Euphrates, provides vital insights into the socio-economic and technological shifts during the Pre-Pottery Neolithic B (PPNB) period. The settlement reveals significant architectural evolution from simple building types to more complex "Cell Plan Buildings," highlighting the development of social organization and household autonomy. The diverse material culture, including obsidian tools sourced from distant regions, and the variety of building types indicate extensive regional and interregional communication networks and cultural interactions. The community's transition from an egalitarian approach to household economies reflects the gradual emergence of socio-economic complexity, yet without leading to the development of a hierarchical society. Akarçay Tepe's well-preserved architectural remains and data on use of space are crucial for better understanding the dynamic processes of early agricultural communities in the Middle Euphrates, especially considering the renewed focus on research in the area.

GİRİŞ

Akarçay Tepe, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi'nin B evresinde¹, Fırat'ın doğu kıyısına kurulmuş, döneminin diğer yerleşmelerine göre küçük sayılabilecek (350 x 150 m) Neolitik bir köydür. İlk olarak G. Algaze'nin bölgede yaptığı yüzey araştırmaları sırasında bulunmuş², "İlsu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Koruma Projesi" kapsamında 1998 yılında höyük üzerinde yüzey toplaması yapılmış, 1999 yılında ise İstanbul Üniversitesi, Barcelona Autonomia Üniversitesi (İspanya), Tsukuba Üniversitesi (Japonya) uzmanlarından oluşan uluslararası aynı ekip tarafından kazılara başlanmıştır (Fig. 1). 2007 yılında maddi zorluklar nedeniyle kesintiye uğrayan çalışmalar, Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte höyüğün sınıra çok yakın olması nedeniyle güvenlik sorunları yüzünden bir süre sonra tamamen durmuştur. Ancak 1999-2007 yılları arasında yapılan titiz stratigrafi çalışmaları, Orta Fırat Neolitik yerleşmelerinin en kuzeyinde bulunan Akarçay Tepe'nin mimari gelişimini anlamamıza önemli katkılar sağlamıştır. PPNB'nin ortalarında kurulan yerleşme, Güneybatı Asya'da erken çanak çömleğin ortaya çıkışı ve gelişiminde de önemli bir yere sahiptir³. 1999-2007 yılları arasında yapılan çalışmalar dönemin bilgileri ışığında yorumlanarak yayınlanmıştır⁴. Buna karşın yerleşmenin mimari öğeleri detaylı olarak yayınlanmamıştır. Bu makale, Akarçay Tepe'de yaşamın yerel ve bölgesel etkilerle nasıl değiştiği ve değişen dinamiklerin insan ve mekân üzerindeki karşılıklı ilişkiye nasıl etki ettiği sorusuna odaklanmaktadır. Son yıllarda bölgede artan araştırmalar düşünüldüğünde, Akarçay Tepe'deki mekânsal okumalar Orta ve Geç PPNB dönemlerinde bölgenin kültürel özelliklerini çözümlenmemize önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

¹ Yazıda Çanak Çömleksiz Neolitik (ÇÇN) Dönem yaygın kullanılan İngilizce kısaltmalarla (PPNA, PPNB gibi) kullanılacaktır (Tab. 1).

² Algaze ve diğ. 1994.

³ Özbaşaran - Duru 2011.

⁴ Arimura ve diğ. 2000; Özbaşaran - Molist 2006.

Fig. 1: Akarçay Tepe (Doğudan bakış; Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Dönem	Evre	kal. MÖ	kal. GÖ
Çanak Çömleksiz Neolitik	PPNA	~9.750-8.500	11.600-10.500
	Erken PPNB	8.500-8.250	10.500-10.100
	Orta PPNB	8.250-7.500	10.100-9.500
	Geç PPNB	7.500-7.000	9.500-8.750
	Final PPNB/PPNC	7.000-6.400	8.750-8.400

Tab. 1: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Kronolojisi.

KRONO-KÜLTÜREL ALTLIK

Genç Dryas sonunda sadece iklim hızla iyileşmemiş aynı zamanda kısmen zorlu koşullarda kendilerine yeni bir yaşam biçimi inşa etmeyi başarmış olan topluluklar üretime dayalı geçim stratejilerini de hızla geliştirmişlerdi. Ancak uzunca bir süredir erken Neolitik köylerin ilk sakinlerinin Kenyon ya da Braidwood'un düşündükleri gibi tarım ve hayvancılık odaklı bir yaşam sürmedikleri, aksine yaklaşık 1300 yıl süren PPNA döneminin ilk yarısının neredeyse Epi-paleolitik atalarının kültürel devamı oldukları konusunda hemen herkes hem fikirdir. İlk yerleşik köylerle birlikte evcilleştirilmiş hayvan ve bitkilerin varlığına ilişkin görüşler büyük ölçüde çürütülse de bu dönem topluluklarının mütevazı köy toplulukları olduklarını söylemek de doğru olmaz⁵. Kuşkusuz erken PPNA'ya ilişkin paradigmanın değişmesi Jerf el Ahmar gibi yerleşmelerde ve Göbeklitepe gibi toplanma alanlarında yapılan kazılar sonucunda oldu. Şimdilerde Şanlıurfa ve çevresinde Göbeklitepe ve benzeri rekabetçi toplanma alanlarının sayılarının daha fazla olduğunu biliyoruz. PPNA'dan erken PPNB'ye kadar Urfa çevresini domine eden bir tür ritüel kümelenme oluşmuş, farklı toplulukların katıldığı etkinlikler PPNB'ye dek, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Harbet-suvan Tepesi ve benzeri diğer yerlerde de sürdürülmüştür⁶. Fırat'ın kuzeyinde toplulukların rekabetçi bir motivasyonla gerçekleştirdiği, olasılıkla başlangıcında, odağında av etkinlikleri olan bu toplanma alanları zaman içinde farklı kültürel etkinliklerle toplulukların ortaklaşmasına neden olmuştur. Son yıllarda bölgede yapılan kazılar, burada toplanan insanların neredeyse tüm vakitlerini alacak, yoğun ve ağır beden işçiliği gerektirecek bir iş yükü altında, anıtsal binalar, kabartmalar vb. üzerinden adeta daha iyisini, daha büyüğünü, tuhafını ya da sıra dışı olanını inşa etme çabası içine girmiş olduklarını gösteriyor. Son dönemde araştırmacılar Göbeklitepe'deki farklı dairesel yapıların eş zamanlı kullanıldığının altını çizmekte⁷. Schmidt de benzer bir yorumla, burada tek bir topluluktan değil, farklı topluluklardan söz edilebileceğini önermiştir. Bu durumda sosyal rekabet daha dairesel yapıların inşa sürecinde başlamış olmalıdır⁸.

Sosyal rekabet altında ortaya çıkan motifler ve sahneler PPNA ile birlikte giderek daha çok benzeşirken, bu semboller topluluklara kimlik kazandıracak bir tür mitolojik anlatıyı da ortaya çıkarmış, sembolleştirilen sosyal yaşam topluluğun bireylerini merkezi bir hayalde ortaklaştırmış olmalı. Toplulukların başlangıçta farklı nedenlerle ürettikleri ifadelerin anlamı, birkaç yüzyıl içinde onları ortak bir geçmişe ve kurallara bağlayan, ritüeller odaklı bir yaşama doğru itmiş olduklarına ilişkin güçlü kanıtlar var⁹. Bu ortaklaşmaya paralel olarak topluluklar arası rekabetin ve çıkar çatışmalarının maskelenmiş bir tür *habitus* yaratarak zaman içinde giderek güçlendiği ve Urfa çevresini çekim merkezine dönüştüren görkemli sembolik ifadelerin PPNB döneminin ortalarına doğru azalarak son bulduğu, hatta belki de bilinçli olarak bu sisteme son verildiği önerilebilir. Nitekim –her ne kadar sürecin nasıl olduğu tartışmalı bir konu olsa da– gömülerek ya da başka bir nedenle buradaki dairesel yapılar kullanım dışı bırakılmıştır¹⁰. Hodder'a göre bu dönüşümle birlikte, bir önceki dönemde yaşanan ofansif sembolik ifade ve beraberinde getirdiği

⁵ Helmer ve diğ. 2004; Peters – Schmidt 2004; Belfer-Cohen – Goring-Morris 2010.

⁶ Çelik 2015.

⁷ Clare – Kinzel 2020.

⁸ Schmidt 2010; Schmidt 2012.

⁹ Karul 2021.

¹⁰ Clare – Kinzel 2020.

emek ve iş yükü talebinin yerine, kademeli bir şekilde, özerk ev / hane ölçeğinde yeni bir sosyal yapı ortaya çıkmaya başlar¹¹.

Göbeklitepe'nin kültürel bir devamlılığı olarak düşünülen Nevali Çori'de¹², insan ve hayvan kemiklerine uygulanan izotop analiz sonuçları, artan bir tarım bağımlılığını işaret eder¹³. Nevali Çori'nin PPNB tabakalarındaki buğdaylar morfolojik olarak ehildir. Buna karşın aynı dönemde artık sembolik önemini yitirmiş olan Göbeklitepe'de tarım gelişimine ilişkin neredeyse hiç kanıt yoktur. Bu durumda tarım ve evcilleştirmenin burada geleneksel avcı-toplayıcı anlayışı ya da beslenme alışkanlıkları için bir tür tabu olduğu, küçük bir olasılıkla da çevresel açıdan burada yaşayan toplulukların çok şanslı olmadıkları ve sulama stratejileri geliştiremedikleri varsayımı akla yakın görünmektedir¹⁴.

Nevali Çori başta olmak üzere PPNB topluluklarının avcılık faaliyetlerinin hızla azaldığı, bunun yerine domuz, koyun ve keçi ve sığırı kontrol altında tutmaya başladıkları hem izotop analizleri hem de hayvan kemiklerinin sayısal değişiminden anlaşılmaktadır. Her ne kadar Nevali Çori'de, Göbeklitepe'nin devamlılığı olarak düşünebileceğimiz sembolik ifade kısmen sürdürülmüş olsa da tarım ve evcilleştirmenin gündelik yaşamda merkeze oturması ile birlikte yoğun sembolik davranışın dramatik olarak azaldığı ya da köy içinde belirli bir alanda izole edildiği görülmektedir (örneğin kamusal yapılar).

Özetle Epi-paleolitik'ten itibaren Levant genelinde hâkim olan, belirli aralıklarla ritüel merkezlerde gerçekleştirilen toplanma etkinlikleriyle dışa vurulan binlerce yıllık ortak sembolik ve ritüel davranış, üretime odaklanmış köy topluluklarının kendi dünyalarını kurmaları ile birlikte azalarak son bulmuş olmalı. Toplulukları rekabetçi bir zeminde ortaklaştıracak bir motivasyon olarak av faaliyetlerinin de azalmış olmasının yanı sıra, Nevali Çori'deki izotop analizlerinin bir diğer sonucu da bireysel hareketliliğin azalmasıdır. Bu yeni sistem ya da bir başka ifadeyle "oturmaş Neolitik" Göbeklitepe, Karahantepe ve benzeri yerlerde inşa edilen, bir anlamda bu bölgedeki toplulukların geride bırakmak istedikleri, insanların köy yaşantısına odaklandığı bir yapıya dönüşmüştür.

Yerleşik yaşam, değişen üretim dinamikleri, ortaya çıkan akrabalık ilişkileri ve hanehalkı örüntüsü ayrıca henüz bilmediğimiz başka nedenlerden ötürü bir tür "ikon kırıcılıkla" sonlanan PPNB ile birlikte bölgede artık hem ideolojik bir merkez hem de ona ilişkin ortak sembolik kurguya dair göstergeler –kendiliğinden ya da bilinçli olarak– ortadan kalkmıştır/kaldırılmıştır. Akarçay Tepe böylesi bir ortam ve süreçte, Orta PPNB döneminde kurulmuş bir yerleşmedir. Bir anlamda yeni bir başlangıcı ifade eder. Akarçay Tepe topluluğu, bölgede artacak olan hanehalkı özerkliği ve giderek tarıma odaklanan yaşamla uzun vadeli yeni bir süreci başlatır.

NEREDE? NE ZAMAN? NASIL?

PPNB dünyasında eş zamanlı yaşanan tekno-kültürel ve sosyo-ekonomik değişiklikleri gözlemleyebildiğimiz Akarçay Tepe'nin şimdiye dek bilinen en eski tarihi kal. MÖ 7940'tır (Tab. 2). Ancak örneklemenin yapıldığı alandan daha eski olan tabakalar da kazılmış olmasına karşın tarihlenmemiştir. Muhtemelen bu tabakalar yerleşmeyi birkaç yüz yıl daha geriye götürebilir. En

¹¹ Hodder 2022.

¹² Hauptmann 2002.

¹³ Losch ve diğ. 2006.

¹⁴ Wang ve diğ. 2023.

Örn. No.	Açma	Lab. No.	GÖ/BP	MÖ/BC (2 sigma)	MÖ/BC (1 sigma)
ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK B					
AT.99-12	27 U	Beta 138584	8750±40	7940-7610	7937-7926
AT.02-13	27 Y	Beta 174035	8560±40	7610-7550	7599-7569
AT.99-9	20 P	Beta 138583	8390±110	7595-7145	7570-7341
AT.02-17	27 X	KIA 31922	8365±40	7560-7320	7515-7450
AT.01	20 P	Beta 174037	8310±130	7590-7050	7510-7248
AT.02-21	25 U	Beta 174041	8301±40	7490-7280	7457-7318
AT.06-3	27 U	KIA 31915	8293±39	7520-7200	7456-7388
AT.06-14	27 X	KIA 31924	8290±50	7540-7140	7458-7340
AT.06-1	27 U	KIA 31913	8283±41	7520-7160	7453-7394
AT.06-7	27 U	KIA 31918	8246±39	7410-7130	7335-7238
AT.06-2	27 U	KIA 31914	8205±35	7360-7080	7304-7217
AT.06-9	27 U	KIA 31920	8211±52	7250-7010	7174-7150
AT.06-8	27 U	KIA 31919	8181±45	7350-7030	7289-7273
AT.06-10	27 V	KIA 31921	8146±36	7240-7040	7173-7153
AT.06-6	27 U	KIA 31917	8132±40	7230-7030	7169-7157
AT.06-17	27 T	KIA 31925	7979±42	7110-6710	7034-6905
AT.01	28 U	Beta 174038	7930±40	7040-6660	7019-7014
ÇANAK ÇÖMLEKLİ NEOLİTİK					
AT.06-18	29 T	KIA 31926	8199±34	7370-7050	7299-7222
AT.99-10	20 N	Beta 138586	7970±120	7185-6515	7047-6746

Tab. 2: Akarçay Tepe tarihleri (eskiden yeniye).

eski tabakalardan itibaren ikincil kontekstlerde bulunan "çizgili taşlar"ın yerleşmenin daha erken evrelerinde bir binada kaplama, kabartma amacıyla kullanılmış oldukları düşünülmektedir (Fig. 2). Bu durumda yerleşmenin daha erken bir tarihte, örneğin MÖ 8200'lerde kurulmuş olması yüksek bir olasılıktır. MÖ 8500-8300 Kuzey Levant boyunca birçok yerleşmenin son bulunduğu, bazıları ise yaşamın yeni yeni başladığı bir dönemi ifade eder (Tab. 3).

Geniş bir alana kümelenmiş onlarca köyden biri olan Akarçay Tepe konumu nedeniyle buradaki etkileşim ağının coğrafi olarak ortasında yer alan bir yerleşmedir. Bu nedenle kısmen homojen kültürel özellikler gösteren yerleşmeler kadar daha uzaktaki farklı yerleşmelerin de özelliklerini üzerinde barındırır. Kendisine ait baskın bir özelliği değil, daha çok topluluklar arası etkileşimleri yansıtır. Klasik anlamda Orta Fırat Bölgesi olarak tanımlanan kültür bölgesi bunlardan ilkidir. Bu bölge Fırat nehri boyunca, daha çok günümüz Türkiye-Suriye sınırı ve sınırın güneyi

için kullanılan ve Epi-paleolitik'ten, Çanak Çömleklî Neolitik Dönem'e kadar kesintisiz kültürel devamlılığı olan bir bölgedir. Örneğin, yuvarlak barınaklardan dörtgen planlı yapıların ortaya çıkış süreci buradaki yerleşmelerde adım adım gözlemlenebilir¹⁵. Neolitik öncesi yerleşmelerin büyük çoğunluğu küçük ölçeklidir. Birkaç yüz kişilik grupları geçmeyecek yerleşmelerin bazıları yüksek tepelerde bulunan kaya sığınakları ya da kaya sığınakları önünde bulunan teraslarda, diğerleri ise daha alçak bölgelerde, vadi içlerinde açık hava istasyonları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fırat kıyısında yer alan Abu Hureyra (I) ve Mureybet (IA-B), bölgenin en erken yerleşmeleridir.

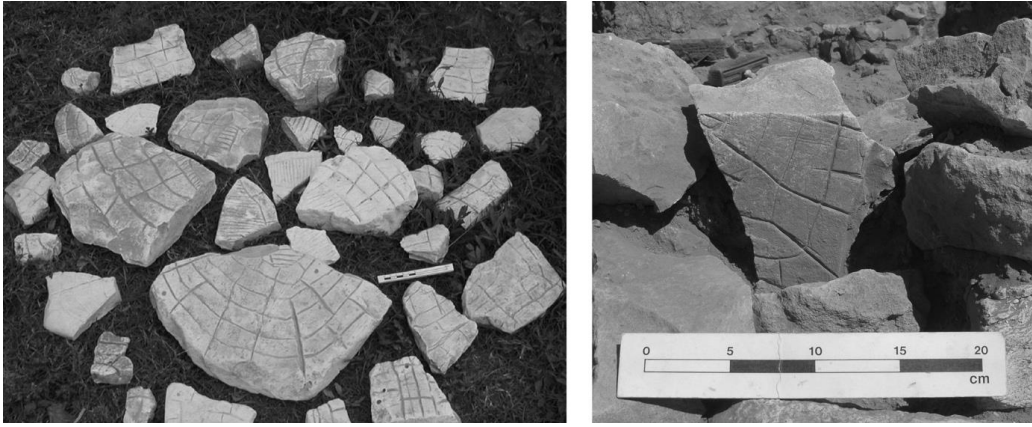
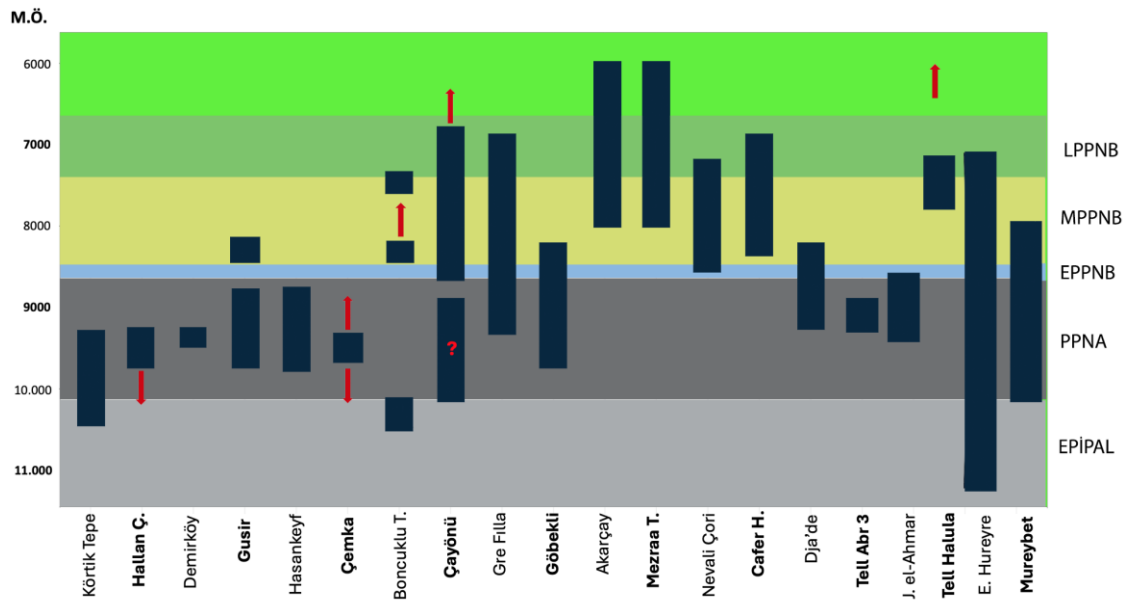

Fig. 2: Çizgili Taş(lar), genellikle duvarlarda ve dolgularda ikincil kullanımda ve kırık halde bulunmuştur (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Tab. 3: Metinde adı geçen yerleşmeler ve kronoloji tablosu.

¹⁵ Stordeur 2000.

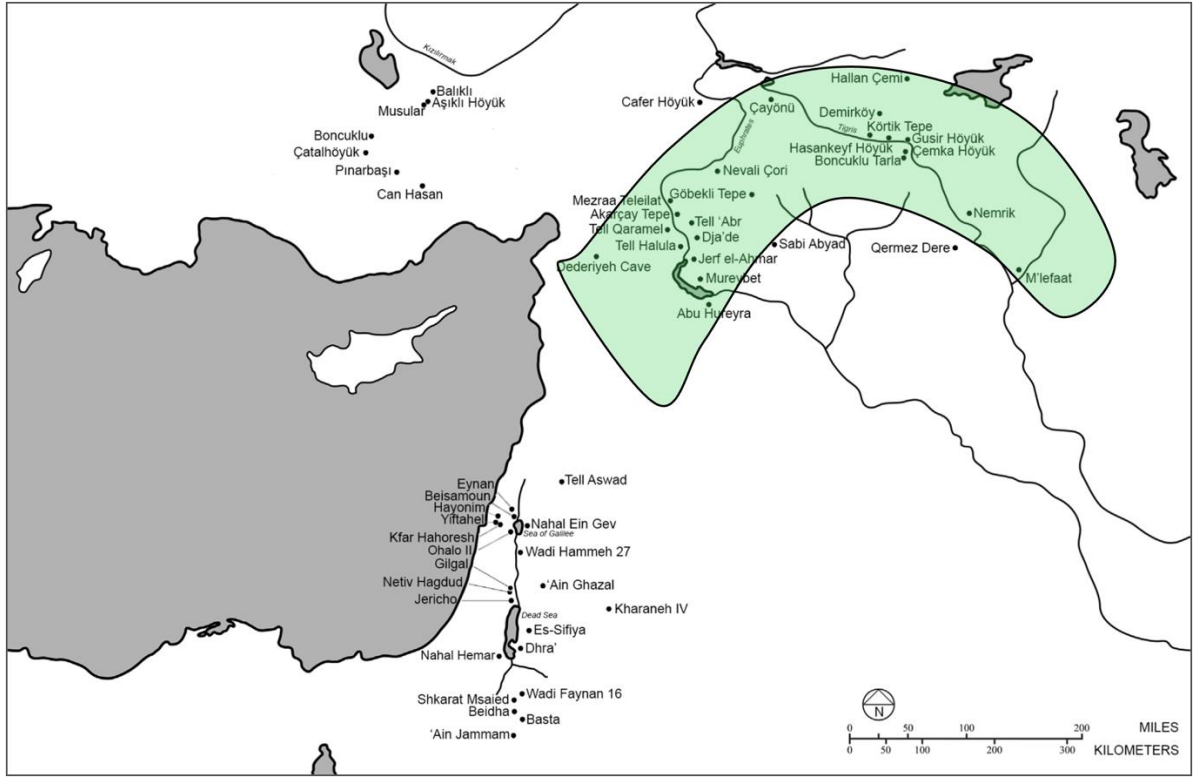

Fig. 3: Neolitik Yerleşmeler (G. Duru).

PPNA döneminde yamaçlara ve su kaynaklarının etrafına yerleşmiş, daha kalabalık gruplar ortaya çıkar. Şeyh Hassan, Dja'de, J'arf el Ahmar, Tell al Abr 3 gibi bu yeni yerleşim deneyiminin tümü Fırat'ın doğu yakasında gerçekleşmektedir (Fig. 3)¹⁶. Bunlardan en iyi araştırılmışı, Jerf el Ahmar'dır. Yerleşimin bir plana göre organize edildiği, merkezi bir noktada ortak binalar ve faaliyet alanları bulunduğu ve atık ve çöp için ayrı bir alanın oluşturulduğu, besin depolamanın ise yerleşmenin ilk zamanlarında konutlar arasında, herkesin görüp erişebileceği küçük depolama birimlerinde ve konutlardan ayrılan bir anıtsallıkta inşa edilen komünal bina içinde olduğu bilinmektedir. Hasat edilen ürünlerin depolanmasının yanı sıra, tahılların öğütülmesi ve dövülmesi gibi zahmetli ve zaman alıcı görevlerin ve hatta yiyeceklerin hazırlanması ve pişirilmesinin, ortak mutfak binalarında gruplar halinde gerçekleştirildiğine dair kanıtlar vardır¹⁷. Bu noktada Jerf el Ahmar'da yetiştirilen arpanın tanelerin büyüklüğünün yavaş yavaş arttığını, ancak yerleşimin sonunda bile tanelerin hala ehlileşmiş formdan daha küçük olduklarını belirtmekte fayda var¹⁸.

Jerf el Ahmar'da değişen yaşam seyri mimariye ve mekân kullanımına da yansır. Basit yuvarlak, tek odalı birimler yerini önce oval ve bölümlenmiş sonra da dörtgen ve iki ve ender olarak üç bölümlenmiş oluşturan evlere ve "mutfak yapılarına" bırakır. Domestik mekânlardaki bu değişime

¹⁶ Cauvin 1980; Cauvin 2000; Stordeur 1998.

¹⁷ Stordeur 2015.

¹⁸ Willcox 2004.

paralel olarak komünal bina anlamı ve işlevi de paralel olarak değişmiştir. Yerleşmedeki aktivitelerin ritüel ve dünyevi, komünal binalar ve domestik binalar olarak belirgin şekilde ayrışmaya başladığı ve topluluk içi gerilimi etkilediği düşünülebilir. Yerleşme terk edilmeden önce komünal bina yeniden düzenlenerek, Urfa çevresinde de hâkim olan sembolik ifadeleri içinde barındıran bir yapıya dönüştürülmüştü. Zaman içinde komünal binaya yakın olan evlerin daha nitelikli ve buluntu açısından daha zengin olduğu belirtilmiştir¹⁹. Belki de topluluk bir süre sonra ortaya çıkmaya başlayan bu eşitsizliği dengeleyememiş ve yerleşme sakinleri artan stresi daha fazla tolere edememişti. PPNA toplulukları nüfus artışıyla birlikte daha önce var olmayan topluluk içi anlaşmazlıkları çözme ve temel kaynaklara erişim, besinin stoklanması ve tüketimin düzenlenmesi konusunda bocalamış olmalıydılar.

Jerf el Ahmar'dan bu kadar detaylı söz etme nedenimiz Göbeklitepe'de gördüğümüz sembolik ifadelere benzerlikler gösteren kabartmaların üzerindeki motiflerin daha küçük ölçekli olanlarının komünal bina içinde konumlandırılmış olmalarıdır. Dahası, aynı ifadelerin adeta birer tespihe dönüşmüş hallerinin de (avuç içine sığacak büyüklükteki) yani piktogramların buradaki varlığıdır. Muhtemelen değişim ağlarının bir parçası olan, fikirlerin ve uygulamaların paylaşımı anlamına gelen bu piktogramlar, Jerf el Ahmar'ın yanı sıra Mureybet, Tell Karamel, Tell Abr, Şeyh Hasan, Abu Hureyra, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Hasankeyf, Gusir, Nemrik, Zavi Çemi yerleşmelerinde de bulunmuştur²⁰. Neredeyse aynı yerleşmelerde, yapım açısından farklılık gösteren kloritten yapılan, dış yüzeyi yaban hayvanları, insan figürleri, bitki motifleri ile bezeli taş kap ve kâseler, Orta Fırat Bölgesi'nden, Cezire'ye, Dicle boyunca Zagros'un eteklerinden, Siirt ve Batman'a, Göbeklitepe'nin de içlerinde olduğu birbirinden yüzlerce kilometre uzaklıktaki yerleşmelere kadar bulunmuştur. Bu kapların bira ya da benzeri bir içeceğin tüketimi için kullanıldığına ilişkin görüşler olmakla birlikte bu yorumlamalar halen analize muhtaçtır.

Bu buluntuların dağılımı, Bereketli Hilal'in kuzey yayında toplulukların belirli bir iletişim içinde oldukları, belirli aralıklarla bir araya geldiklerini gösteriyor. Nedense bu iletişim ağının sembolik ürünleri Orta Fırat'ın (Kuzey Suriye) güneyine inmiyor. Farklı topluluklar giderek daha fazla ortaklaşırken bir yandan da sembolik dünyanın materyal kültür öğelerini sosyal rekabetlerinin bir aracı gibi kullanmış olmalıydı. Öyleyse sembolik dünyanın geçmişe göre daha ofansif bir yapıya bürünmesi de kaçınılmazdı.

Mikrolit aletler yerini yavaş yavaş ok uçlarına bırakmaya başlarken, Khiam uçlarının yaygınlaşması, dilgi endüstrisi, çift vurma düzlemlili (bipolar) ya da naviform çekirdekler, farklı bölgelerden gelen obsidiyen kullanımı, Epi-paleolitik'ten bu yana Orta Fırat'ın uzak mesafe etkileşimine en açık yerlerden biri olduğunun diğer göstergeleridir²¹.

Sonrasında kısa sürecek olan Erken PPNB (MÖ 8600/8400-8200) dönemi yeni bir başlangıcın eşiği olarak düşünülebilir. Bazı yerleşmeler varlığını sürdürürken yeni yerleşilen bazı köylerde sembolik dünya bir süre daha yaşatılmaya çalışılmıştır. Orta/Geç PPNB ile birlikte ise Fırat boyunca daha kuzeye yayılan Tell Halula, Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat gibi yeni yerleşmeler ortaya çıkar²². Balık vadisinde bulunan Tell Damishliya ve Sabi Abyad ile Doğu Akdeniz kıyısına

¹⁹ Willcox 2004.

²⁰ Kodaş 2019.

²¹ Cauvin 2000; Gopher 1994.

²² Molist 2001; Arimura ve diğ. 2000; Karul ve diğ. 2002.

yakın Tell el Kerkh gibi yerleşmeler ise coğrafi olarak Orta Fırat Bölgesi'nde olmakla birlikte tam anlamıyla bu bölgenin homojen kültürel sürekliliğini yansıtmaz²³.

Akarçay Tepe'nin etkileşim içinde olduğu bir başka kültürel coğrafya ise birbirini kesen iki ayrı sıradağ dizisi olan Toroslar ve Zagroslar yamaçlarındaki yerleşmelerdir. Bölge kronolojisi açısından en eski yerleşmeler daha güneydoğuda bulunan ve Dicle kültürleri olarak da ele alınan Boncuklu Tarla, Çemka, Gusir Höyük, Hallan Çemi, Demirköy, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük ve bunların doğusunda yer alan Nemrik, Qermez Dere ve M'lefaat gibi küçük ölçekli PPNA yerleşmeleridir²⁴. Bu yerleşmeler içerisinde Gusir Höyük'te PPNB'de yeniden yerleşme olsa da çoğu PPNA sonunda terk edilmiştir²⁵.

Doğu Toros ve Zagros kültür bölgesinin en yoğun araştırılan yerleşmesi bazı kronolojik problemlere karşın Çayönü Tepesi'dir. Çayönü hem Neolitik mimarinin gelişimi açısından hem de bu dönemin başlangıcından sonuna dek tüm evrelerin izlenebilmesi açısından önemlidir²⁶. Bölgenin mimari geleneği Çayönü'nde ortaya çıkan, PPNA dönemine tarihlenen önce yuvarlak sonrasında oval yapılarla başlar. Aynı yerleşmede tabaka tabaka değişen bina tipolojisi bu kültür bölgesinin tamamında izlenebilir. Tek odalı yapılardan içlerinde depolama birimlerinin de bulunduğu çok odalı ve koridorlu yapılara, büyük ölçekli çok amaçlı daha karmaşık binalara doğru gelişim bölgede kesintisiz olarak izlenebilir²⁷. Caferhöyük ise bu bölge içinde daha geç bir dönemde ortaya çıkmış aykırı bir yerleşmedir²⁸. Akarçay Tepe birçok benzerlik gösterdiği Çayönü'ne kuş uçuşu 207, Nevalı Çori'ye 107, Cafer Höyük'e 180, Dja'de'ye 100, Tell Halula'ya 50 km uzaklıktadır. Akarçay'ın sadece 7 km uzağında ise Akarçay Tepe'den birkaç yüzyıl sonra kurulmuş olan Mezraa Teleilat yerleşmesi vardır. Bu yerleşmeler Akarçay'la neredeyse çağdaş olan Neolitik köylerden sadece bir kısmıdır. Suriye'deki Orta Fırat Havzası, Urfa, Batman olmak üzere 200 km çapındaki bir alanda, PPNB döneminde irili ufaklı, kazılmış ve kazılmamış onlarca köy ve mezra tipi yerleşme vardır. Sonuç olarak Akarçay Tepe ilk kurulduğu dönemde tarım ve hayvan evcilleştirme aşamalarını tamamlamış, ait olduğu kültürel bölgenin tekno-kültürel değişimini yansıtan bir yerleşmedir.

Yerleşmede tarıma alınmış ve yabani olmak üzere farklı tahıl türleri tespit edilmiştir. Tanımlanmış türler, einkorn (*Triticum monococcum*) buğdayı, emmer buğdayı (*Triticum dicocum*), kavuzsuz buğday (*Triticum aestivum/durum*) ile tarıma alınmış iki sıralı kabuklu arpadır (*Hordeum distichum*). Toplanan çayır otları ise *Bromus*, *Lolium*, *Galium* ve *Avena*'dır; en bol bulunan bitki, hayvan yemi olarak da kullanılan *Lolium*'dur. Bu bitki Jerf el Ahmar, Dja'de ve Tell Halula'da da yoğun olarak görülür. Geç PPNB'de ise tarımın daha geniş ölçekli yapıldığını gösteren veriler mevcuttur. Hayvan kemikleri üzerinde yapılan analizlerin sonuçlarına göre koyun-keçinin en eski tabakalardan itibaren evcil olduğu saptanmıştır. Yaban sığırı ve domuz ise evcilleştirme aşamasındadır.

²³ Verhoeven – Akkermans 2000.

²⁴ Kodaş 2023; Kodaş – Çiftçi 2022; Rosenberg – Redding 2000; Özkaya – Çoşkun 2011; Miyake ve diğ. 2012; Kozłowski 1989; Kozłowski 1990.

²⁵ Karul 2011.

²⁶ Bıçakçı 1998.

²⁷ Erim Özdoğan 2007.

²⁸ Cauvin ve diğ. 1999.

Akarçay Tepe’de kullanılan çakmaktaşı, yerleşmeye 500 m ile 25 km uzaklıktaki kaynaklardan temin edilmiştir. Yontmataş alet endüstrisinin ikincil önemdeki hammaddesi olan obsidiyen ise Bingöl A/Nemrut Dağı (Peraklenin) Bingöl B (calco-alkalin) ve daha az sayıda olmak üzere Orta Anadolu’nun Göllüdağ Doğu kaynaklarından gelmiştir²⁹. Bu hammaddelerin temini, Akarçay Tepe’nin geniş bir tedarik ağı ile etkileşim içinde olduğunu gösterir.

Etkileşime ilişkin diğer önemli bir gösterge de aşağıda ele alacağımız, her dönemde değişen bina tipleri ve bunların planlama ve inşaa kaliteleridir. PPNB ile birlikte topluluklar yerel ve bölgesel olarak yeni fikirleri gündelik yaşamlarına hızla uyarladılar ancak yine de yerel ideolojilerini ya da belirli bir oranda korudukları ritüel uygulamaları sürdürdüler.

YENİ BİR BAŞLANGIÇ: AKARÇAY TEPE

Yapı Malzemesi ve Yapım Teknikleri

Akarçay Tepe, mimari kalıntıların iyi korunmuş olması nedeniyle yapı malzemesi çeşitliliği ve yapım tekniklerine ilişkin önemli veriler barındırmaktadır. Akarçay’ın ilk sakinleri yerel kaynaklardan temin ettikleri kireçtaşı ve kerpicli birlikte kullanmışlardır. Yerleşmenin ilk sakinleri taşı çoğu zaman sadece subasmanlarda, ender olarak da bina duvarlarında kullanırken, kuru taş duvar sistemi giderek yaygınlaşmıştır. Ancak sadece kerpiçten yapılan binalar da mevcuttur. Kullanılan kerpiç blokların boyutları 0.52 x 0.28 x 0.08 m; 0.40 x 0.38 x 0.08 m ve 0.52 x 0.12 x 0.08 m arasında değişmektedir. Bulunan en yüksek kerpiç duvar yedi sıra yüksekliğinde, yaklaşık 0.70 m yüksekliğindedir. Yerleşmede kullanılan bir diğer yapı malzemesi ahşaptır. Organik olan bu malzeme sadece bıraktığı izlerden tespit edilebilmiştir. Bazı binaların kapı girişlerinde lento olarak kullanılan ahşap, taş subasman üzerinde ve bina içlerinde dam konstrüksiyonunu taşıyıcı dikme olarak kullanılmıştır. Kerpiçler üzerinde bulunan izler ise damda irili ufaklı ahşapların, dal ve sazların kullanıldığını göstermektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’in sonlarında ortaya çıkan, yerleşmeye gelen ve burada olasılıkla çanak çömlek yapan çerçilerin kullandığını düşündüğümüz geçici barınaklarda yoğun olarak ahşap kullanıldığını ilişkin izler mevcuttur. Akarçay’da siva kullanımı çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Duvarlarda neredeyse görülmeyen siva tabanlarda özensiz ve ender olarak karşımıza çıkar. Topluluk kireç kaynaklarına yakın olmalarına karşın, kireç ihtiva eden bir taban yapma ihtiyacı duymamıştır.

Yapı Öğeleri

Akarçay Tepe’de bulunan ve Neolitik Dönem mimarisi, mekân organizasyonu ve kullanımı açısından önem taşıyan yapı öğeleri içerisinde ateş yerleri/ocaklar, kapılar/girişler ile merdiven/giriş rampaları ve depolama birimleri yer alır. Ateş yeri ya da ocaklar bina içlerinde ender olarak görülür. Buna karşın açık alanlarda ve binalar arasındaki avlularda çok sayıda ateş çukuru tespit edilmiştir. Yine binalar arasında oval formlu ocaklar mevcuttur, ancak bunlar ateş çukurları kadar yaygın değildir. Bunlardan en büyüğü G binasının güneyindeki açık alanda bulunan 1.70/1.90 x 1.00 m boyutlarında 0.40 m derinliğindeki oval formlu ocaktır. Çukura açılmış, zemini orta boy taşlarla döşeli ocağın üç yenileme evresi vardır. PPNB sonunda, ilk çanağın ortaya çıkmasıyla birlikte ateş çukurlarının sayısı artar. Açılan derin çukurların duvarları taşla desteklenip

²⁹ Maeda 2009, 167.

iyice sıvanmıştır. Birçok kez yenilenen bu tip ateş yerlerinin pişirme amaçlı olduğu varsayılmaktadır; çanak çömlek yapımı ile ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği konusunda ise veriye ihtiyaç vardır.

Kapılar/girişler, merdiven ya da giriş rampaları, Neolitik Dönem'de mimari teknoloji ve mekân kullanımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. C binasında oldukça iyi korunagelmiş, dışarıya açılan bir kapı aralığı bulunmuştur. Kapının ölçüleri 0.85 x 0.90 metredir. Kapı, binanın ikinci kullanım evresinde doldurularak kapatılmıştır. Hücre Planlı Binalar'la birlikte görülen rampalar ise subasman yükseltisinden dolayı bina girişi ile zemin arasındaki kot farkını ortadan kaldırmak için yapılmıştır. Benzeri örneklere Çayönü'nde de rastlanır³⁰. Bunların dışında gerek bina içlerinde gerekse bina dışında başka yapı ögesi yoktur, mevcutların ise özenli yapıldığı söylenebilir.

Depolama birimleri oldukça azdır. Önemli bir örnek olarak, R binasında bulunan iki adet çukur, 0.40 m çapında, 0.20/0.25 m derinliğindedir. Birinin tabanı kerpiç, diğerinin tabanı ise taştır. Büyüklükleri düşünüldüğünde bunların saklama siloları olarak yorumlanması olasıdır. Açık alanlarda bulunan bazı küçük hücreler de (E binası) bir tür depolama birimi olmalıdır.

Bina Tipleri

Akarçay Tepe'de erken tabakalardaki binalarda görülen "özensiz" olarak nitelendirilebilecek bina planları ve mimari teknoloji, yerleşmenin iskân süreci içerisinde yerini giderek daha özenli binalara bırakır. Özellikle Geç PPNB'de inşa edilen Hücre Planlı Binalar sofistike binalardır.

a) Izgara Planlı Binalar: Akarçaytepe'de bulunan en eski binalar Orta PPNB'ye tarihlenen Izgara Planlı Binalar'dır. Bu binalar, bir ana odaya ve buna bitişik inşa edilen birbirine paralel 0.30 m genişliğinde dört sıra taş duvardan oluşur. Paralel olarak sıralanan duvarların birbirleriyle bağlantısı yoktur. Bölgede görülen diğer Neolitik yerleşmelerdeki klasik Izgara Planlı Binalar'dan daha özensiz ve teknolojik olarak daha zayıftır. Bir başka binada bu kez taş subasmansız kerpiç duvarlarla yapılmış bir başka versiyonu bulunmuştur. Kerpiç duvarların üzerine ahşap ve sazlardan bir tür düzlem oluşturulmuş olmalıdır. Duvarlar arasında kalan boşluk, bir tür havalandırma işlevi görmektedir. Zeminde oluşacak nem, hava sirkülasyonu sayesinde aza indirgenmiştir. Akarçay Tepe'den 100 km uzaklıktaki D'jade'de bir benzeri bulunmuştur. Tarih olarak biraz daha eski olan bu yapı Suriye'deki köylerde günümüzde de görülen bir durumdur. Bu tür yapılar besin kurutma, depolama ve gündelik işlerin yanı sıra uygun hava koşullarında uyumak için de kullanılmaktadır³¹. Izgara Planlı Binalar'ın en büyüğünde (M binası) ana oda 4 x 3 m, ızgara bölümü ise 6 x 4 metredir. Diğer bina ise daha küçüktür. N binasında ana oda bulunamamıştır. Izgara bölümü ise 3 x 2 metredir. Bir diğer Izgara Planlı Bina da daha sonra kullanım özellikleri değiştirilen AB binasıdır (Fig. 4 ve 5).

³⁰ Bıçakçı 1995, 111.

³¹ Coqueugniot 1999.

Fig. 4: N Binasi (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Fig. 5: AB Binasi - Izgara Planlı Bina, daha sonra planı kısmen değiştirilmiştir (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

b) Tek Odalı, Dörtgen Planlı Binalar: Tek Odalı Bina tipleri yerleşmenin en eski evresinden itibaren kullanılmış olmalıdır. Hem Orta PPNB hem Geç PPNB (10-9-8-7. Tabakalar) tabakalarında büyüklükleri değişen Tek Odalı Binalar ve olası bina kalıntıları mevcuttur. Büyüklükleri 4/5 x 2.5/3 m arasında değişen Tek Odalı Binalar'ın en büyüğü 8 x 6 m boyutlarındaki B binasıdır (Fig. 6). Ancak bu bina, damı herhangi bir payanda ya da dikme olmaksızın taşınamayacak kadar büyüktür. Bina içinde herhangi bir yapı ögesi bulunamadığından işlevini söylemek güçtür. İnce uzun dörtgen planlı bu tür binaların kısa kenarında kapı girişleri bulunmuştur.

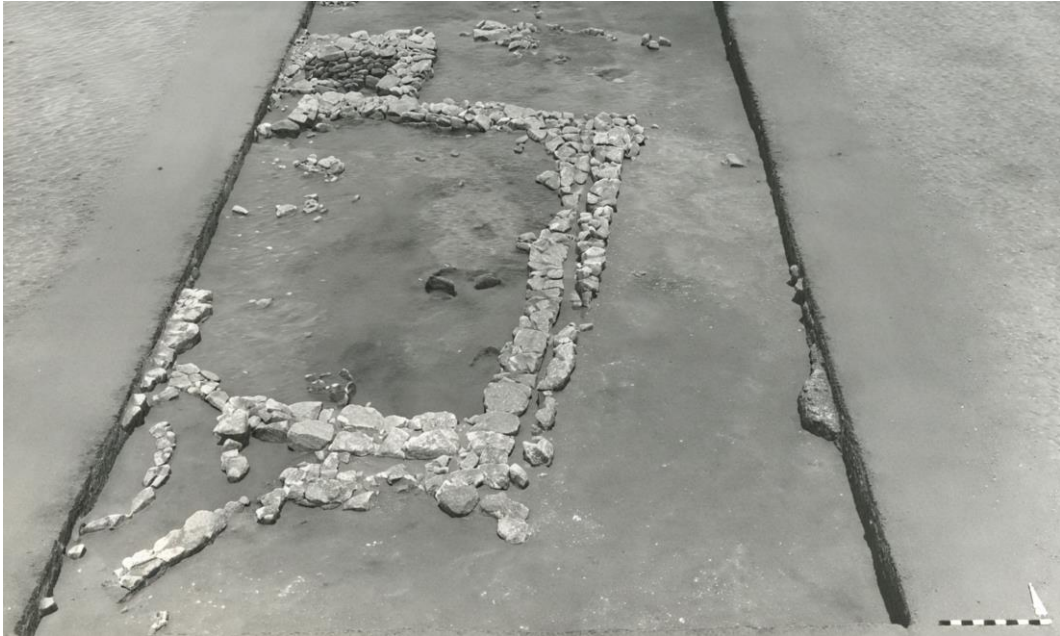

Fig. 6: B Binası (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

c) Hücre Planlı Binalar: Hücre Planlı Binalar Geç PPNB tabakalarıyla birlikte ortaya çıkan diğer plan tiplerinden çok daha özenli yapılmış bina tipidir (Fig. 7). İri moloz taşlardan oluşan taş temel ve daha küçük kireç taşlarıyla yapılan subasman üzerine kerpiçten inşa edilmişlerdir. Sadece iki binada kerpiçler korunmuş diğerlerinde ise tümü subasman seviyelerinde bulunabilmiştir. Bu plan tipinde aynı düzlemde (subasman seviyesinde) küçük hücreler bulunur. Hücreler, oda olarak kabul edilemeyecek kadar küçüktür. Olasılıkla yaşam odaları bu hücreler üzerinde bazen iki bazen de üç oda şeklinde, binanın büyüklüğüne göre kerpiçten inşa edilmiş olmalıdır. Subasman seviyesindeki hücrelerin bir bölümünün bodrum gibi kullanılmış olması olasıdır. Nitekim bu hücrelerden gelen buluntu yoğunlukları bu önermeyi destekleyici niteliktedir. Subasman seviyelerinin binanın üzerine oturduğu zemin seviyesinden yüksekte olması nedeniyle Hücre Planlı Binalar'a rampa benzeri bir tür merdivenle girilir (Fig. 8). Bazı hücre planlı yapıların bir cephesinde ise seki benzeri bir yükselti mevcuttur. Bu seki benzeri duvarlar binaların uzun cephesinde bulunur ve subasman seviyesinden bir miktar daha alçaktır.

Fig. 7: Hücre Planlı Kerpiç Bina (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

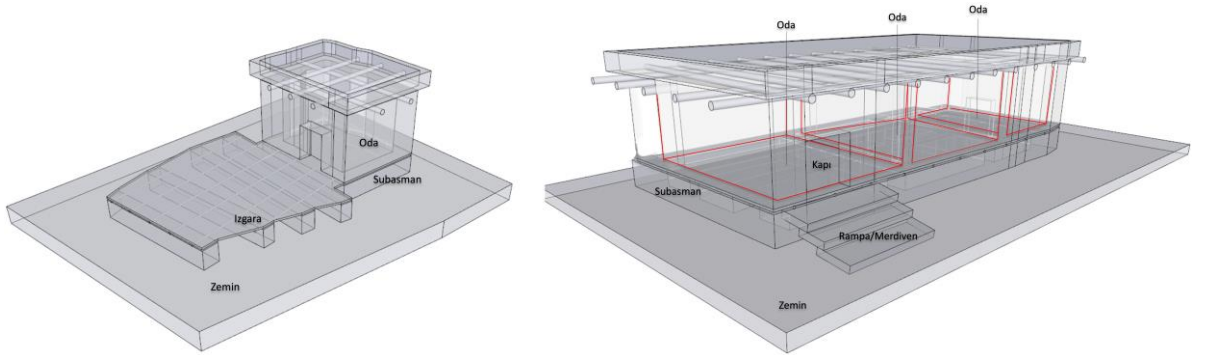

Fig. 8: İzgara (sol) ve Hücre Planlı (sağ) Bina (canlandırma; G. Duru)

Hücre Planlı Binalar ilk olarak 8. Tabaka'da ortaya çıkar (Fig. 9). Bu tabakada dört adet bina tespit edilmiştir. Bunların en büyüğü 11 küçük hücre ve olasılıkla üç ana odadan oluşan T binasıdır. Binanın boyutları 9 x 5 metredir, korunmuş kerpiç duvarların yüksekliği 0.70 metredir. Olasılıkla her bir hücre bir tür bodrum olarak kullanılmıştır. Bir diğer bina (R binası) ise sadece subasman seviyesinde bulunmuştur. Bu bina 6 x 4.10 m boyutlarındadır. Bu tabakada bulunan Y binası ise yine sadece subasman seviyesinde bulunmuş bir başka Hücre Planlı Bina'dır. Boyutları 6 x 5.5 m olan binanın altı küçük hücresi ve bir geniş odası mevcuttur. Yine bu alanda bulunan ve ancak yarısı kazılan, oldukça kötü korunagelmiş bir başka bina (G binası), yine kerpiç duvarları seviyesinde saptanmıştır. Ortaya çıkarılan kerpiç duvarların yüksekliği, 0.30/0.40 metredir.

Fig. 9: Hücre Planlı Binalar (Tabaka 8-7; G. Duru)

7. Tabaka'da ortaya çıkarılmış ve olasılıkla 10 x 5 m boyutlarındaki bir başka Hücre Planlı Bina (BA binası) ise tam olarak kazılmamıştır (Fig. 10). Bu evrede G binasının kullanımı devam etmektedir.

6. Tabaka'ya ait K binası ise Akarçay'da bulunan en önemli Hücre Planlı Bina'dır (Fig. 11). Subasman seviyesinde saptanan bina, 10 x 5.5 metre boyutlarındadır. Binanın uzun cephesinde (doğuda) yukarıda sözünü ettiğimiz bir tür kaldırım mevcuttur. Dokuz hücreden oluşan binanın üç odalı olması olasıdır. Bina içi buluntuların, niteliklerine göre farklı gözlerde bulunması, Hücre

Planlı Bina tipinin birden çok hanehalkını barındıran yapılar olduğunu düşündürmektedir. Bunlar kan bağıyla ya da iş merkezli bir nedenden dolayı aynı çatı altında barınıyor olabilirler. Hücre Planlı Binalar geleneği ilk çanağın ortaya çıktığı tabakalarda da sürmüştür. Bu tabakalarda üç-dört binanın daha kalıntıları bulunmuştur, ancak yüzeye çok yakın olduklarından ötürü oldukça kötü korunagelmışlerdir.

Fig. 10: BA Binası (Akarçay Tepe Kazı Arşivi / G. Duru).

Sonuç olarak Tek Odalı ve Izgara Planlı Binalar'ın boyutları 8-15 m² aralığındayken Hücre Planlı Binalar'ın büyüklükleri 25-50 m² arasında değişmektedir. Hücre Planlı Binalar'ın bazılarının iki katlı olması olasıdır. Bu durum da daha çok mekân, birey ve depolama alanı anlamına gelir. Akarçay Tepe'de kazılan sınırlı bir alanda ortaya çıkarılan (tabaka ayrımı yapmaksızın) binaların %60'ı Hücre Planlı, %30'u Tek Odalı, %1'i de Izgara Planlı'dır (Fig. 11).

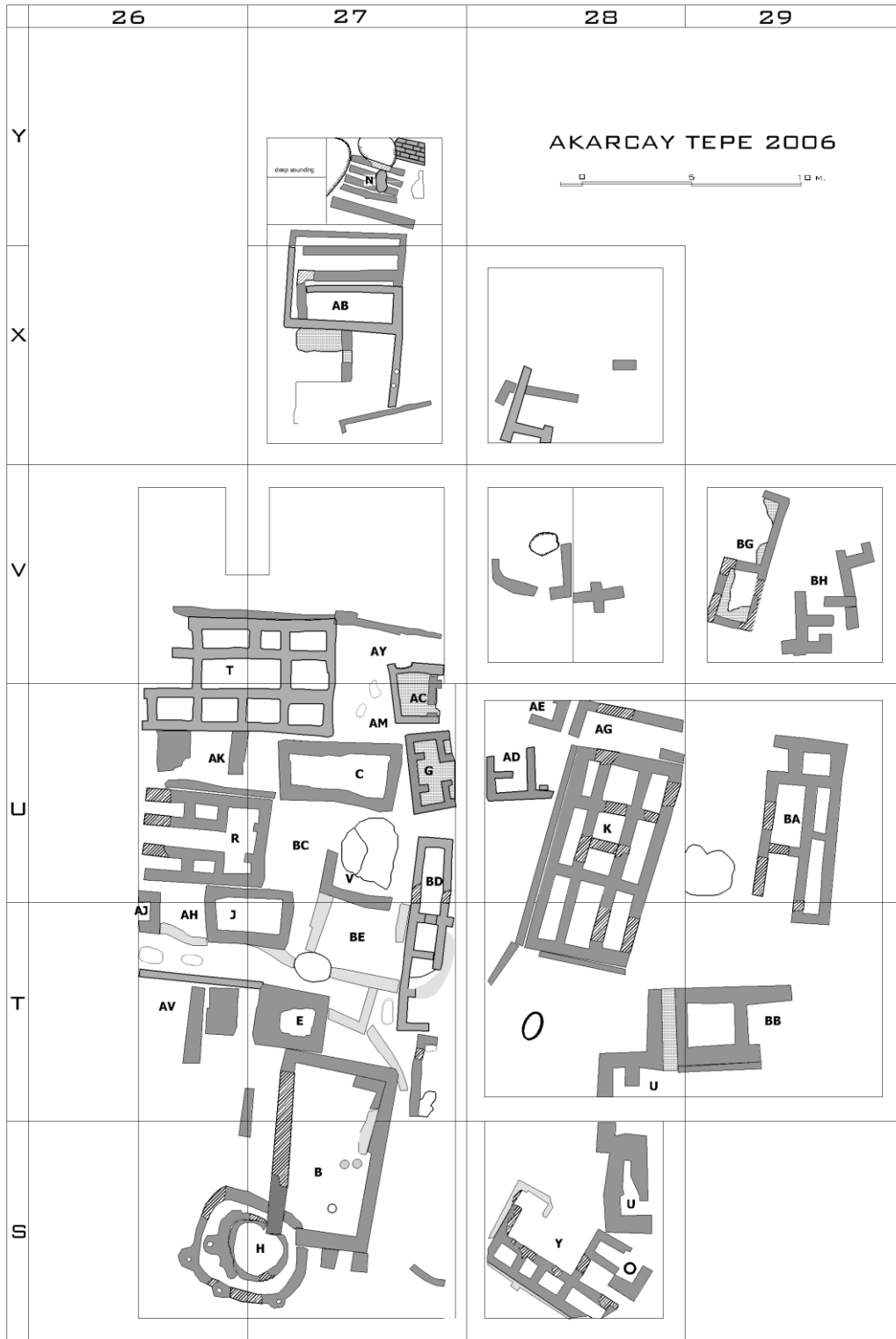

Fig. 11: Akarçay Tepe Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Genel Planı (G. Duru).

Yerleşme Dokusu ve Hanehalkı Organizasyonu

Akarçay, iki ayrı tepeden oluşur. Batıdaki daha geç tabakaları (Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömleklî'ye Geçiş ve Çanak Çömleklî Neolitik) doğuda bulunan ise daha erken iskânın tabakalarını içerir (Orta PPNB'den başlayarak). Her ne kadar Akarçay'ın ilk sakinlerinin yerleşmenin doğusunda yerleştiğine ilişkin bulgularımız olsa da sınırlarının günümüz Akarçay köyü altında ne kadar devam ettiği bilinmemektedir. Akarçay köylülerinin ev yaparken açtıkları temel çukurlarında bazı duvarlar bulduklarına ilişkin bilgiler ışığında Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmenin sanıldığından çok daha büyük olduğu söylenebilir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşme dokusu için ancak 8 ve 7. Tabakalar üzerinden yorum yapılabilir; 6-9-10-11. Tabakalar oldukça kısıtlı alanlarda çalışılmıştır. 7 ve 8. Tabakalardan elde edilen verilerin gösterdiği üzere Akarçay yerleşme dokusu birbirinden bağımsız olarak inşa edilen farklı bina tipleri ve bunların arasında kalan geniş açık alanlar ve kapalı avlulardan oluşur. Başta ateş kullanımıyla ilişkili olmak üzere belirli faaliyetler açık alanlarda yapılmaktadır.

Yerleşme dokusundaki bu seyrekliğin nedeni, özellikle halklarının Geç PPNB'de büyük binalarda, tek bir çatı altında yaşamaya başlamasıyla ilişkili olmalıdır. Byrd, PPNB'yle birlikte bina büyüklüklerinde görülen artışın bina içi bölümlendirme kaygısından, üretimin ev içlerine taşınma eğiliminden kaynaklandığını belirtmektedir³². Bir tür biyolojik ya da sosyal bağ ile ya da belirli faaliyetler çerçevesinde bir tür ortaklık nedeniyle gruplar, büyük binalarda kalabalıklar halinde yaşamaya başlamış olmalıdır. Bu dönem üzerine çalışan birçok araştırmacı aynı çatı altında çok sayıda bireyin yaşamasını "geniş ailelerin" ortaya çıkışıyla ilişkilendirir. PPNA'daki "çekirdek aileler" yerini geniş ailelere bırakmıştır.³³ Akarçay'da bina boyutları benzer bir duruma işaret ediyor olabilir, ancak, "aile" olgusu ve davranışı üzerine yorum yapmak için yeterli kanıt yoktur. Binalar belirli bir amaç nedeniyle bir araya gelen birkaç küçük grubun (örneğin, iki ya da üç ailenin) farklı odalarda barınabilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiş olabilir. Örneğin, Hücre Planlı Binalar'da neredeyse 45-50 metrekareyi bulan kapalı alanlar çok sayıda bireyin aynı çatı altında yaşamasına olanak verir.

Özetle, Akarçay, küçük ölçekli, bölgedeki çağdaşlarıyla benzer özellikler sergileyen tipik bir köy yerleşmesidir. Ait olduğu etkileşim dünyasının ekonomik ve ideolojik dengelerine uyarak, bu etkileşim ağının bir parçası olarak varlığını sürdürmüş olmalıdır. Binalar ve mekân kullanımı da bölgenin belirleyici unsurları çerçevesinde şekillenmiş olmalıdır ki, Akarçay başta binalar ve yerleşme dokusu olmak üzere, birçok özelliğiyle çağdaşı yerleşmelerle benzeşen, ortak özelliklere sahip bir yerleşmedir. Geç PPNB'de buluntu çeşitliliği ve sayılarında gözle görülür bir artış olurken bina içi ve dışı oranlarda belirgin bir değişim ortaya çıkar. Bina içlerinde 116, binaların etrafındaki faaliyet alanlarında ise 224 buluntu tespit edilmiştir. Bu tabakada Akarçay'a özgü, üzerinde geometrik bezemeler olan çizgili kireçtaşlarının hemen her kontekste bulunmuş olmasının yanı sıra hayvan, insan ve amorf betimlemeler içeren kil figürinlerin ortaya çıkması dikkat çekicidir. Sapan taşları, taş kaplar, yassı baltalar, bızlar ise bu dönemde en çok görülen buluntulardır³⁴. Final PPNB'de bina içi ve bina dışı buluntu oranları dengelenir. Bina içlerinde 22, binaların etrafındaki açık alanlarda ise 16 buluntu saptanmıştır. Taş kaplar, figürinler ve yassı baltalar bu tabakada en çok bulunan buluntulardır. İlk çanak çömleğin görüldüğü dönemde ise

³² Byrd 2000, 79.

³³ Flannery 2002; Kuijt 2000.

³⁴ Özbaşaran 2008a; Özbaşaran 2008b.

açık alan ve bina içlerindeki oran terse döner; açık alanlarda bulunan buluntu sayısı 47, bina içlerinde bulunan buluntu sayısı ise 65'tir. Az sayıdaki çanak çömleğin yanı sıra, yassı baltalar, taş aletler, taş kaplar ve kil nesnelere en çok bulunan buluntulardır.

Buluntu sayılarındaki artış binaların büyümesiyle doğru orantılıdır. Yerleşmenin ilk sakinleri (Orta PPNB) "çekirdek hane sakinleri" olarak ifade edebileceğimiz bir yapıda, küçük ölçekli, tek odalı binalarda yaşamış olmalıdır. Binalara bitişik olarak inşa edilen ızgara planlı duvarların ise ürünlerin kurutulması ve depolanması amacıyla kullanıldığı önerilebilir. Geç PPNB'de ise yerleşmede belirgin değişimler görülür. Bunlardan ilki, sıradan olarak nitelendirilebileceğimiz Tek Odalı ve basit ızgara Planlı Binalar'ın yerini teknolojik olarak çok daha karmaşık ve zahmetli bir bina olan Hücre Planlı Binalar'ın almasıdır. Hücre Planlı Binalar ile birlikte görülen Tek Odalı Binalar'daki yapı kalitesi, bir istisna dışında, belirgin olarak ayrışır. Bu fark, olasılıkla bölgedeki yerleşmelere mimari bilgilerini götüren ya da o yerleşmelere bu binaları yapmak üzere giden uzmanlarla ilişkilidir³⁵. Etkileşimin ölçeğindeki değişimler (örneğin kil figürinler, obsidiyen oranları, erken çanağın ortaya çıkışı) Akarçay topluluğunun Geç PPNB ile birlikte bölgedeki diğer yerleşmelerle yoğun bir iletişime girmeye başladığını göstermektedir. Bu süreçte bölgede dolaşan çerçilerin yanı sıra bina ustalarının yerleşmeleri dolaşıp, bir ürün karşılığında dönemin trendi haline gelmiş Hücre Planlı Binalar'ı inşa etmiş olmaları olasıdır. Bu yeni yapı tipiyle birlikte üretim ve tüketim faaliyetleri daha tanımlı bir kimliğe bürünür. Binaların 25-45 m² arasında değişen iç hacimleri çok sayıda bireyin yaşamasının yanı sıra besinlerin depolanmasına da olanak verir. Binaların etrafındaki yoğun küllü dolgular, ateş ve pişirme çukurları bina sakinlerinin gündelik faaliyetlerine ilişkindir. Bazen açık, bazen sınırlandırılmış kapalı avlular ve hemen her Hücre Planlı Bina çevresinde görülen benzer mekânlar, bu önermemizi desteklemektedir. Nitekim bu kapalı avlulardan birinde evcil koyun ve keçi, gazel, yabani domuz gibi çeşitli hayvanlara ait kemikler bulunmuştur. Analizler bu alanda toplu bir tüketim faaliyetinin gerçekleştiğini göstermektedir. Bu anlayış Final PPNB ve Geçiş evresi olarak tanımlanan ilk çanak çömleğin görüldüğü döneme dek sürer.

Sonuç olarak iç mekânlarda görülen büyümenin, PPNB'de artan iç mekân faaliyetleriyle ilişkili olduğu, bina içlerine giren bireysel faaliyetlerin ortak/kolektif aktivitelerin azalmasına neden olduğu, birçok araştırmacının hem fikir olduğu bir durumdur³⁶.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Güneybatı Asya Neolitiğinde sosyo ekonomik açıdan otonom/bağımsız hanelerin ortaya çıkışı, günlük yaşamın çeşitli yönlerini, sosyal örgütlenmeyi ve teknolojik ilerlemeleri kapsayan çok yönlü bir konudur³⁷. Tarımın gelişimi, hanelerin kendi yiyeceklerini üretmelerine, evcilleştirilme de istikrarlı bir gıda arzı sağlamıştır. Besin arzının sürdürülmesi, tarım arazilerinin daha verimli kullanılması için su ve toprak kullanımı, besin stoğunun önemli parçası olan hayvancılık, topluluğun farklı üyelerinin bakım, üretim, depolama gibi aşamalarda iş birliğinin oluşmasını pekiştirmiştir.

³⁵ Özdoğan özel görüşme, 2012.

³⁶ Byrd 1994, 656-658; Kuijt 2000.

³⁷ Bar-Yosef – Belfer-Cohen 1989; Zeder 2011; Peters ve diğ. 2005; Kuijt 2000; Hodder 2010; Banning 2003; Banning 2011; Bender 1978; Hayden 1995; Watkins 1990; Scharl ve diğ. 2007.

PPNA'da başlayan ve belki de yeni yaşamın kurucu ya da muhafaza edici unsurlarından biri olan kuleler, anıtsal duvarlar, kolektif binalar, semboller ve neden oldukları sorumluluklar üretim ve ev içi özerkliğin artması ile birlikte hızla azalmaya başlamış, Orta PPNB'de içinde depolama birimleri bulunan büyük ve daha karmaşık ev birimlerinin ortaya çıkmasını doğurmuştu. Bu nedenle PPNA ve PPNB arasında sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal olarak da köy topluluklarının değiştiğini görüyoruz. Bir başka deyişle topluluğun parçası olan aileler yaşamlarını kolektif emeğe, kamusal sembollere ya da binalara dayandırmaktansa giderek daha fazla kendi yiyecek ve ürünlerini üretmekten sorumlu hanelere dönüştüler.

Akarçay Tepe'de başlangıçta daha sınırlı, tek bir hanehalkına yetecek bir üretim-tüketim döngüsü mevcutken bu durum zamanla daha karmaşık bir hale gelir. Geç PPNB ile birlikte hanehalkı özerkliği artar, geniş hanehalkları kendi üretim ve tüketimlerinden sorumludur. Bir başka deyişle Orta PPNB dönemindeki daha eşitlikçi ortak yaşam öğeleri zayıflamaya başlar. Geç PPNB ile birlikte yerleşme içinde artan ürün ile birlikte eşitsizlik düzeyinin artmaya başladığı, ekonomik farklılıkların geçmişe oranla daha belirgin bir hale geldiği söylenebilir. Ancak bu durumun hiyerarşik bir sistem ortaya çıkardığına dair hiçbir veri bulunmaz.

Akarçay Tepe kurulduğu ilk günden itibaren Fırat nehri boyunca yer alan yerleşmeler bağlamında stratejik lokasyonunun yanı sıra, geniş ölçekli bir etkileşim ağının parçasıdır. Bu etkileşim, çağdaşı yerleşmeler arasında yoğun bir bilgi ve teknoloji alışverişini getirmektedir. Etkileşim alanı içinde her yerleşmenin farklı rolü ve etki alanı söz konusudur. Örneğin, baskı tekniğinin doğudan batıya yayılmasında Akarçay Tepe'nin önemli bir rol oynadığı, Mezraa Teleilat, Hayaz ve Gritille'nin de bu tekniğin yayılımına katkıda bulunan yerleşmeler olduğu önerilmektedir³⁸. Geniş bir coğrafyada PPN yerleşmeleri için fosil direktör olarak görülen ok ucu tipleri (Byblos, Amuk ve Ugarit) yoluyla, sırasıyla Kuzey Mezopotamya'nın, Kuzey Suriye (Tell Halula), Güneydoğu Anadolu (Mezraa Teleilat ve Hayaz) ve Adıyaman'a kadarki (Gritille) bölgelerle de iletişim sınırlarının çizilmesi mümkündür. Bunlara deliciler, mikro deliciler gibi, yine Gritille'de, Mezraa Teleilat'ta, Hayaz'da, Çayönü'nde ve Malatya'da, Cafer Höyük'te bulunan alet tipleri de eklenebilir ki her biri bu etkileşim alanının bir elemanı olarak kabul edilebilir. Her ne kadar topluluklar arası etkileşimin yöntemleri kesinlik kazanmamış olsa da yerleşmeler arasında dolaşan gezici gruplar, çerçiler ya da toplulukların pazar yeri, panayır benzeri merkezlerde belli rutinlerle bir araya gelip fikir ya da mal alışverişinde buldukları düşünülebilir.

Karşılıklı iletişimin yoğun olduğu, hammadde ya da yapım tekniklerinin yanı sıra, mimari plan ve düzende de kendisini açıkça gösterir. Akarçay Tepe'de yerleşmeye ilk gelen sakinlerin birlikte getirdikleri bina plan tipi, Izgara Planlı Binalar'dır. Geç PPNB ile birlikte Hücre Planlı Binalar'ın kerpiç ve taş uygulamaları görülür. Her iki plan tipi de Kuzey D'jade, Nevali Çori, Çayönü, Caferhöyük'e kadar uzanan coğrafyada yaygın biçimde görülür. Akarçay'ın komşu yerleşmesi Mezraa Teleilat gibi, her biri tarım ve hayvancılık yapan bu köylerin, bu ve benzeri faaliyetleri gerçekleştirirken yakın çevrelerindeki yerleşmelerle uyum içinde olmaları gerekir. Ugarit, Amuq, Byblos tipi ok uçları, Orta Anadolu ve Bingöl kaynaklı obsidiyen, Halula ve Balık vadisinde görülen ilk çanak çömlekler Akarçay'ın ne denli geniş bir coğrafyayla etkileşim içinde olduğunun göstergeleridir; buna mimari plan açısından Izgara Planlı ve Hücre Planlı Binalar'ın eklenme gereği,

³⁸ Borrell 2011, 217.

önerimizdir. Akarçay'da yaşamış insanlar belki 207 km uzaklıktaki Çayönü yerleşmesini görmemiş, ancak Çayönü'nde hayatı kolaylaştıran teknolojik keşif ve bilgilerden iki yerleşme arasında bulunan başka köyler ya da dolaşan çerçi gruplar sayesinde haberdar olmuş olmalıdırlar.

Başlangıçta daha çekirdek birimler halindeki yaşam, Hücre Planlı Binalar'la yerini büyük bina bloklarında yaşayan hane halklarına bırakmıştır. Akarçay Tepe'de bina yapım tekniğinin aniden daha sofistike bir hale gelmesi, çeşitlenmesi ve özellikle bölgedeki birçok yerleşmede görülen Hücre Planlı Binalar'ın yerleşmede belirleyici bir trende dönüşmesi farklı biçimlerde etkileşim yolları ile teknik bilgi paylaşımının varlığı ile açıklanabilir.

Binaların etrafında bina sakinleri tarafından kullanılan tanımlı açık alanlar mevcuttur, gündelik faaliyetler bu alanlarda sürdürülür. Tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle yoğun olarak meşgul olan topluluklar ürünlerini işlemek ve saklamak amacıyla faaliyetleri çeşitlendikçe bu alanları daha tanımlı bir hale getirmiş olmalıdır. Ekonomi öncelikli bu anlayış Akarçay'daki yerleşme dokusunun oluşumundaki temel belirleyicilerin başında gelir.

Akarçay'da her ev bir bakıma bağımsız bir bina grubudur. Çok odalı binalarda belirli bir nedenden ötürü (olasılıkla ekonomik) ilişki içerisinde olan birden çok hanehalkının barınmış olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bunlar tarım ve hayvancılık yapan, akrabalık esasına dayalı geniş aileler olabilir. Sosyal yapılarının adını net olarak koymak DNA analizleri olmaksızın doğru olmayacağı için, her bir binanın kendi geçim ekonomisinden sorumlu olduğu sonucundan yola çıkarak yerleşmede hanehalkı ölçeğinde ekonomik ayrışmanın giderek belirginleştiği söylenebilir. Belirli hane grupları özelinde binalar arasında kalan avlu ve açık alanlarda evcil koyun ve keçi tüketimi ile gerçekleştirilen ziyafetler yerleşmede artan hanehalkı özerkliğinin göstergelerinden biridir.

Bölge genelinde toplulukların tarım ve hayvancılığa odaklı yaşamı hanehalkı özerkliğinin artmasına neden olmuş olmalı. Artan hanehalkı özerkliği sonucunda yerleşme sakinleri yaşadıkları köylerin genelinden bağımsız başka köylerle sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlamış olmalılar. Mimari trendlerdeki hızlı değişiklikler ve maddi kültürde gördüğümüz yerleşmeler arası etkileşimlerin artması bu bağımsız iletişimden kaynaklanıyor olabilir mi?

Akarçay Tepe'de bir tür hiyerarşi ve sınıfsal bir sistemin varlığından söz edemeyiz. Kuijt'ın Orta PPNB topluluklarının eşitlikçiliğini sosyal farklılaşmaya izin veren, rekabet ve iş birliğinin bir arada olduğu hanehalkları şeklindeki yorumunun Akarçay Tepe için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz³⁹. Bazı araştırmacıların⁴⁰ iddia ettiğinin aksine ne Epi-paleolitik'te ne de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de sınıflı topluluklar, elitler, ruhban sınıflarından söz edebiliriz, bunları işaret eden hiçbir kanıt yoktur. Güneybatı Asya genelinde Neolitik Dönem boyunca, Dicle havzasında Körtik Tepe, Güney Levant'ta Wadi Feynan ve Dhra' ile Orta Anadolu'da Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük gibi örnekler bize kurumsallaşmış bir hiyerarşik yapının olmadığını gösteriyor⁴¹. Hodder, Çatalhöyük'te topluluğun eşitliği korumak için bulduğu çözümlerin, sosyal organizasyon ritimlerinden, bina içlerindeki düzenlemeye kadar pek çok alana tesir ettiğini söylemektedir⁴².

Güneybatı Asya'da avcı-toplayıcı topluluklar arası artan rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkan sembolik dünya, eşitsizliği gidermekte bu toplulukların başa çıkmaları gereken en önemli

³⁹ Kuijt 2000; Kuijt ve diğ. 2011.

⁴⁰ Özdoğan 2018.

⁴¹ Finlayson 2020; Hodder 2022; Duru 2018.

⁴² Hodder 2022.

stres unsuru çözümdür. Artan üretime odaklı yeni gündelik yaşamları, eşitliği dengelemek için yeni bir zorluk ortaya çıkarmış ancak Akarçay Tepe'de olduğu gibi bu topluluklar ürüne bağlı eşitsizliği hanehalkı özerkliği ile bir süre daha dengelemiş olmalı. Ne yazık ki, Akarçay Tepe'de hanehalkı örüntüsünü, topluluğun beslenme farklılıklarını anlamamıza olanak sağlayacak en önemli veri olan insan iskeletlerine ilişkin elimizde hiçbir veri yok. Ölüler şimdiye dek bulamadığımız belirli bir mezarlık alanına gömülüyor olmalı. Ancak yine de mimari, buluntular, fauna ve flora verileri küçük bir köy yerleşmesinin değişimine ve hanehalkı örüntüsüne ilişkin önemli şeyler söylemekte.

Sonuç olarak Orta PPNB'de kurulan Akarçay Tepe gibi köyler Neolitik yaşam biçimini, değişen sosyal dinamikleri anlamamız adına önemlidir. Ne yazık ki su altında kalan Caferhöyük ve Nevali Çori dışında, bu döneme ilişkin bilgilerimizin temelinde halen sadece Çayönü ve daha güneyde görece iyi araştırılmış olan Akarçay Tepe var. Bu dönem üzerine yapılacak araştırmaların sadece Orta ve Geç PPNB dönemini anlamak adına değil aynı zamanda öncesindeki süreci, insanların neredeyse ofansif bir şekilde yaşamlarının merkezine aldıkları sembollerini neden hızla geride bıraktıklarını anlamamıza da önemli katkılar sağlayacaktır. Ve tabii sonrasında, PPNB fi-nalinde yaşanan yeni bir çöküşün nedenlerini anlamak adına da.

EXTENDED ABSTRACT

Akarçay Tepe, the Neolithic settlement on the eastern bank of the Euphrates, provides vital insights into the socio-economic and technological shifts during the Pre-Pottery Neolithic B (PPNB) period. The settlement showcases significant architectural evolution such as transition from simple building types to more complex "Cell Plan Buildings" which highlight the development of social organization and household autonomy. The diverse material culture, including obsidian tools coming from distant regions, and the variety of building types, indicate extensive regional and interregional communication networks and cultural interactions. The community's transition from an egalitarian approach to household economies reflects the gradual emergence of socio-economic complexity without leading to a hierarchical society.

The well-preserved architectural remains and characteristics of the use of space in Akarçay Tepe are crucial for understanding the dynamic processes of early agricultural communities in the Middle Euphrates, especially in light of renewed research focus in the area. The stratigraphic studies conducted between 1999 and 2007 have contributed significantly to understanding the architectural development of Akarçay Tepe, the northernmost example of the Middle Euphrates Neolithic settlements. The settlement's establishment during the mid-PPNB and its role in the emergence and development of early pottery in Southwest Asia are of particular importance.

Akarçay Tepe, with its diverse building plans and materials, reflects a variety of construction techniques. The initial buildings were often constructed by local limestone and mudbrick, while later structures showed more sophisticated designs and constructions, including the use of timber for specific structural elements. The presence of various building types, such as Grill Plan Buildings, Single Room Rectangular Buildings, and Cell Plan Buildings, points to a complex socio-economic structure. Grill Plan Buildings, characterized by parallel stone walls, suggest early attempts at architectural organization, while Single Room Rectangular Buildings indicate a basic level of household autonomy. The emergence of Cell Plan Buildings during the Late PPNB signifies a marked increase in architectural complexity, with structures featuring sub-floor storage units and multiple living spaces, indicating an advanced level of social organization.

The finds at Akarçay Tepe include diverse material culture elements, such as chipped stone tools, ground stone artefacts, and obsidian tools from Bingöl and fewer from Central Anatolia's Göllüdağ sources. These materials suggest a broad procurement network and interactions with distant communities. The presence of decorated limestone slabs and clay figurines further emphasizes the cultural significance of the site.

Akarçay Tepe's spatial organization, with distinct open spaces and enclosed courtyards, reflects a community that engaged in various domestic and communal activities. The transition to larger buildings with more defined functions parallels the broader trend in the PPNB period towards increasing household autonomy and economic complexity. Despite these changes, the community maintained an egalitarian social structure, without developing into a hierarchical society.

Consequently, Akarçay Tepe offers valuable insights into the socio-economic transformations during the PPNB, highlighting the interplay between architectural development, household autonomy, and regional interactions. The settlement serves as a crucial reference point for understanding the evolution of early agricultural communities in the Middle Euphrates and their responses to socio-economic and environmental changes.

KAYNAKÇA

- Algaze, G. – R. Breuninger – J. Knustad 1994. "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas." *Anatolica* 20:1-96.
- Arimura, M. – N. Balkan Atlı – F. Borrell – W. Cruells – G. Duru – A. Erim Özdoğan – J. Ibanez – O. Maede – Y. Miyake – M. Molist – M. Özbaşaran 2000. "A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999." *Anatolia Antiqua* 8: 227-255.
- Banning, E. B. 2003. "Housing Neolithic Farmers." *NEA* 66(1-2): 4-21.
- Banning, E. B. 2011. "So Fair a House: Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East." *Curr Anthr* 52(5):619-660.
- Bar-Yosef, O. – A. Belfer-Cohen 1989. "The Origins of Sedentism and Farming Communities in the Levant." *Journal of World Prehistory* 3(40):447-498.
- Belfer-Cohen, A. – N. Goring-Morris 2010. "The Initial Neolithic in the Near East: Why It Is So Difficult to Deal With these PPNA." *Mitekufat Haeven: Journal of the Israel Prehistoric Society* 40:1-18.
- Bender, B. 1978. "From Hunter-Gatherer to Farmer, a Social Perspective." *WorldArch* 10:204-222.
- Bıçakçı, E. 1995. "Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell Plan Buildings." *Readings in Prehistory-Studies Presented to Halet Çambel*. İstanbul: Graphis, 101-125.
- Bıçakçı, E. 1998. "An essay on the chronology of the pre-pottery Neolithic settlements of the East-Taurus region (Turkey), with the building remains and the 14C dates." G. Arsebük – M. J. Mellink – W. Schirmer (eds.), *Light on Top of the Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel / Karatepe'deki Işık: Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*. İstanbul: Ege Yayınları, 137-150.
- Borell, F. 2011. "Changes in chipped stone industries in south-eastern Anatolia: Akarçay Tepe (7,600-6,800 cal. BC)." E. Healey – S. Campbelland – O. Maeda (eds.), *The State of the Stone Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics*. Berlin: Ex Oriente, 213-226.
- Byrd, B. F. 1994. "Public and Private, Domestic and Corporate: the Emergence of the Southwest Asian Village." *AmerAnt* 59, 639-666.
- Byrd, B. F. 2000. "Households in Transition: Neolithic Social Organization within Southwest Asia." I. Kuijt (ed.), *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*. New York: Kluwer Academic and Plenum, 63-98.
- Cauvin, J. 1980. "La Moyen-Euphrate au VIIe Millenaire: d'apres Mureybet et Cheikh Hassan." E. J. Brill (ed.), *Le Moyen Euphrate: Zone contacts et d'ecanges*. Leiden, 21-34.
- Cauvin, J. 2000. *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge University Press.
- Cauvin, J. – O. Aurenche – M. C. Cauvin – N. Balkan-Atlı 1999. "The pre-pottery site of Cafer Höyük." M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization. New Discoveries*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 165-191.
- Clare, L. – M. Kinzel 2020. "Response to comments by Ian Hodder and Christian Jeunesse." A. B. Gebauer – L. Sørensen – A. Teather – A. C. Valera (eds.), *Monumentalising Life in the Neolithic: Narratives of Continuity and Change*. Oxbow Books, 61-68.

Coqueugniot, E. 1999. "Tell D'jade el Mughara." G. del Olmo Lette - L. Montenegro Fenellos (eds.), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates: The Tishrin Dam Area*. Barcelona: Editorial AUSA, 41-45.

Çelik, B. 2015. "Neolithic Settlements of Şanlıurfa in Southeastern Turkey." E. Laflı - S. Patacı (eds.), *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, BAR International Series. 2750, Oxford, 441-452.

Duru, G. 2018. "Sedentism and solitude: Exploring the impact of private space on social cohesion in the Neolithic." I. Hodder (ed.), *Religion, History, and Place in the Origin of Settled Life*. Boulder, CO: University Press of Colorado, 162-185.

Erim Özdoğan, A. 2007. "Çayönü." M. Özdoğan - N. Başgelen (eds.), *Türkiye'de Neolitik Dönem*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 57-97.

Finlayson, B. 2020. "Egalitarian societies and the earliest Neolithic of Southwest Asia." *Prehistoric Archaeology Journal of Interdisciplinary Studies* 1:27-43.

Flannery, K. 2002. "The Origins of the Village Revisited: From Nuclear to Extended Households." *AmerAnt* 67:417-433.

Gopher, A. 1994. *Arrowheads of the Neolithic Levant: A Seriation Analysis*. American Schools of Oriental Research, Dissertation Series 10. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.

Hauptmann, H. 2002. "Upper Mesopotamia in its regional context during the Early Neolithic." L. Thissen - F. Gérard (eds.), *The Neolithic of Central Anatolia, internal developments and external relations during the 9th-6th millennia cal BC*. *Proceedings of the International CANew Round Table*. İstanbul: Ege Yayınları, 263-274.

Hayden, B. 1995. "Pathways to Power: Principles

for Creating Socioeconomic Inequalities." T. D. Price - G. M. Feinman (eds.), *Foundations of Social Inequality*. New York: Plenum Press, 15-86.

Helmer, D. - Gourichon, L. - Stordeur, D. 2004. "At the dawn of domestication: Animal symbolism in the first Neolithic societies of the northern Levant." *Anthropozoologica* 39(1):143-164.

Hodder, I. 2010. *Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hodder, I. 2022. "Staying Egalitarian and the Origins of Agriculture in the Middle East." *CAJ* 32(4):619-642. DOI: 10.1017/S0959774322000063

Karul, N. 2011. "Gusir Höyük." M. Özdoğan - N. Başgelen - P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research. The Tigris Basin*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 1-17.

Karul, N. 2021. "Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe." *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 82:21-31.

Karul, N. - A. Ayhan - M. Özdoğan 2002. "2000 Yılı Mezraa Teleliat Kazısı." N. Tuna - J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*. Ankara: ODTÜ TAÇDAM, 101-129.

Kinzel, M. - L. Clare 2020. "Monumental - compared to what?: A perspective from Göbekli Tepe." A. B. Gebauer - L. Sørensen - A. Teather - A. C. Valera (eds.), *Monumentalising Life in the Neolithic: Narratives of Continuity and Change*. Oxbow Books, 29-48.

Kodaş, E. 2019. "Un nouveau site du Néolithique précéramique dans la vallée du Haut Tigre: Résultat préliminaires de Boncuklu Tarla." *Neo-Lithics* 2019:3-15.

- Kodaş, E. 2023. "The Younger Dryas layer at Boncuklu Tarla and the beginnings of village life in the upper Tigris Basin." *Archaeological Research in Asia* 35:100460.
- Kodaş, E. – Y. Çiftçi 2022. "Public Buildings and spatial organization during the Pre-Pottery Neolithic A Period. The case of Boncuklu Tarla/SE Turkey: First report." *IstMitt* 71:47-69.
- Kozłowski, S. K. 1989. "Nemrik 9, a PPN Neolithic site in Northern Iraq." *Paléorient* 15(1):25-31.
- Kozłowski, S. K. 1990. *Nemrik 9: Pre-pottery Neolithic site in Iraq*. Warszawa: Warsaw University Press.
- Kuijt, I. 2000. "People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size and Architecture, the Late Pre-Pottery Neolithic." *JAnthArch* 19:75-102.
- Kuijt, I. – E. Guerrero – M. Molist – J. Anfruns 2011. "The Changing Neolithic Household: Household Autonomy and Social Segmentation, Tell Halula, Syria." *JAnthArch* 30(4):502-522.
- Losch, S. – G. Grupe – J. Peters 2006. "Stable isotopes and dietary adaptations in humans and animals at Pre-Pottery Neolithic Nevalı Cori, southeast Anatolia." *American Journal of Physical Anthropology* 131(2):181-193.
- Maeda, O. 2009. *The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*. Unpublished PhD. University of Manchester: Manchester.
- Miyake, Y. – M. Osamu – T. Kenichi – H. Hitomi – C. Y. Gündem 2012. "New excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th-millennium cal. BC site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia." *Neo-lithics* 1(12):3-7.
- Molist, M. 2001. "Halula, Village Néolithique en Syrie du Nord." J. Guilaine (ed.), *Communités villageoises du Proche Orient à l'Atlantique (8000–2000 avant notre ère)*. Paris: Editions Errance, 35-52.
- Özbaşaran, M. 2008a. "Tarihöncesinin Bilyeleri." T. Tarhan – A. Tibet – E. Konyar (eds.), *Muhibbe Darga Armağanı*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 374-378.
- Özbaşaran, M. 2008b. "9000 Yıllık Bezemeli Kireçtaşları." İ. Delemen – S. Çokay-Kepçe – A. Özdzibay – Ö. Turak (eds.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65.Yaş Armağanı. Euergetes II. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü*, 833-838.
- Özbaşaran, M. – G. Duru 2011. "Akarçay Tepe, A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa." M. Özdoğan – N. Başgelen – I. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey - The Euphrates Basin*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 165-202.
- Özbaşaran, M. – M. Molist 2006. "Akarçay Tepe 2005." *Anatolia Antiqua* 14:245-249.
- Özdoğan, M. 2018. "Defining the Presence of an Elite Social Class in Prehistory." Ü. Yalçın (ed.), *Anatolian Metal VIII. Eliten – Handwerk – Prestigegüter. Der Anschnitt Beiheft* 39. Rahden, Westf : VML Vlg Marie Leidorf, 29-42.
- Özkaya, V. – A. Coşkun 2011. "Körtik Tepe." M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey: New excavations and new research. The Tigris Basin*. İstanbul: Archaeology and Art Publications, 89-127.
- Peters, J. – K. Schmidt 2004. "Animals in the symbolic world of Pre-pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: A preliminary assessment." *Anthropozoologica* 39(1):179-218.
- Peters, J. – A. von den Driesch – D. Helmer 2005. "The Upper Euphrates-Tigris Basin: Cradle of Agro-Pastoralism?" J.-D. Vigne – J.

Peters – D. Helmer (eds.), *The First Steps of Animal Domestication. New Archaeozoological Approaches*. Oxford: Oxbow Books, 96-124.

Rosenberg, M. – R. W. Redding 2000. "Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia." I. Kuijt (ed.), *Life in Neolithic Farming Communities. Social Organization, Identity, and Differentiation*. New York: Kluwer Academic - Plenum Publishers, 39-62.

Scharidl, C. L. – R. B. Grossman – P. Nagabhyru – J. R. Faulkner – U. P. Mallik 2007. "Loline alkaloids: Currencies of mutualism." *Phytochemistry* 68(7):980-996.

Schmidt, K. 2010. "Göbekli Tepe: The stone age sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs." *Documenta Praehistorica* 37:239-256.

Schmidt, K. 2012. *Göbekli Tepe: A Stone Age Sanctuary in South-Eastern Anatolia*. Berlin: Ex Oriente.

Stordeur, D. 1998. "Espace naturel, espace construit à J'êrf el Ahmar sur l'Euphrate." M. Fortin – O. Aurenche (ed.), *Espace naturel, espace habité en Syrie du Nord (10e-2e millénaires av. J.C.)*. Actes du colloque tenu à l'Université Laval (Québec) du 5 au 7 mai 1997. *Travaux de la Maison de l'Orient* 28. Paris : Diffusion de Boccard, 139-148.

Stordeur, D. 2000. "New Discoveries in Architecture and Symbolism at J'êrf el Ahmar (Syria), 1997-1999." *Neo-Lithics* 1/00:1-4.

Stordeur, D. 2015. *Le village de Jerf el Ahmar. (Syrie, 9500-8700 av. J.-C.) L'architecture, miroir d'une société néolithique complexe*. Paris: CNRS éditions.

Verhoeven, M. – P. M. M. G. Akkermans 2000. *Tell Sabi Abyad II. The Pre Pottery Neolithic B Settlement*. Report on the Excavations of the National Museum of Antiquities Leiden in the

Balikh Valley, Syria. Leiden: Nederlands historisch-archaeologisch Inst.

Wang, X. – E. Skourtanioti – M. Benz – J. Gresky – J. Ilgner – M. Lucas – M. Morsch – J. Peters – N. Pöllath – H. Ringbauer – P. le Roux – M. Schultz – J. Krause – P. Roberts – P. W. Stockhammer 2023. "Isotopic and DNA analyses reveal multiscale PPNB mobility and migration across Southeastern Anatolia and the Southern Levant." *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 120 (4):e2210611120 DOI: 10.1073/pnas.2210611120

Watkins, T. (1990). "The Origin House and Home?" *WorldArch* 21 (3):336-347.

Willcox, G. H. 2004. "Measuring grain size and identifying Near Eastern cereal domestication: Evidence from the Euphrates valley." *Journal of Archaeological Science* 31 (2):145-150.

Zeder, M. A. 2011. "The Origins of Agriculture in the Near East." *CurrAnthr* 52(S4):221-235.